

Kertesi Gábor

A gazdasági ösztönzők hatása a népesség földrajzi mobilitására 1990 és 1994 között¹

(Település- és körzetszintű elemzés)

A társadalmi egyenlőtlenségek egyik legszembeötlőbb tulajdonsága Magyarországon a térségi különbségek időbeli stabilitása. Akár az egyes régiók fizikai vagy humán infrastruktúráját, akár a munkanélküliséget, akár a helyi gazdaság potenciálját tekintjük, minden területen a regionális rangsorok meglepő állandóságát tapasztaljuk. Vajon a munkaerő és a tőke mobilitása miért nem egyenlíti ki – vagy legalábbis miért nem csökkenti – hosszabb távon ezeket a különbségeket? Ha valahol magas munkanélküliségi szint és ezzel párhuzamosan nyomott bérszint alakult ki, miért nem áramlik pótlólagos tőke a régióba, hogy olcsó munkaerőre támaszkodva valósítson meg kedvező üzleti lehetőségeket? Ha a foglalkoztatás lehetőségei valahol tartósan rossznak bizonyulnak, miért nem vándorolnak el az emberek más, kedvezőbb foglalkoztatási lehetőségeket nyújtó vidékekre?² S ha elvándorolnak, miért nem enyhül a munkanélküliség nyomása a hanyatló vidékeken? Hová vándorolnak be a hanyatló vidékek elvándorlói? És egyáltalán: milyen mértékben reagál az emberek migrációs viselkedése a szorosan vett gazdasági³ ösztönzőkre? Miért nem fokozzák a nagyobb volumenű bevándorlások – feltéve, hogy vannak ilyenek – a fogadó régiók, illetve települések munkanélküliségét? Az alábbiakban a migrációnak, ennek az igen tág elméleti problémának néhány vonatkozását fogjuk közelebbről megvizsgálni.

1 Jelen tanulmány az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium támogatásával készült. Köszönettel tartozom Hegedűs Józsefnek, Köllő Jánosnak, Körösi Gábornak és Tosics Ivánnak a tanulmány korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseikért és statisztikai jellegű tanácsaikért, valamint kutatási asszisztensnek, Daróczy Andornak az adatbázisok összeállításában nyújtott segítségéért.

2 Az Egyesült Államokban például egy-egy regionális foglalkoztatási válság következményei nagyjából 5–7 év alatt elenyésznek, épp a migráció következtében: mivel a válság sújtotta régiókból tömegével költöznek el az emberek, a munkanélküliség nyomása is enyhül. Lásd: Blanchard–Katz 1992. A mikro-szintű okokról lásd: Bartel 1979.

3 A településváltással járó költözésekre sok esetben házasságkötés, illetve közép- és felsőfokú tanulmányok folytatása miatt kerül sor. Természetesen ezekben a döntésekben is szerepet játszhatnak gazdasági ösztönzők, és maguk a döntések is nyilvánvalóan modellezhetők valamilyen költség–haszon kalkulussal segítségével. Mindazonáltal érdemes megkülönböztetnünk ezeket az eseteket azoktól a lakóhely-változtatásoktól, amikor elsősorban a megélhetési lehetőségek, illetve az életminőség területi különbségei következtében költöznek el korábbi lakóhelyükről az emberek.

A migráció definíciója és mérése

A migráció szintjei. A migráció mértéke nyilvánvalóan függ attól, milyen lakóhely-változtatásokat tekintünk vizsgálatunk tárgyának, és hogyan definiáljuk azokat a területi egységeket, amelyek között a költözéseket migrációnak tekintjük. Statisztikai szempontból általában azokat az állandó lakás-változásokat tekintik migrációnak, amelyek során az emberek egy adott településről egy másik településre költöznek.⁴ Regisztrációs okokból a költözések alap-egysége a személy, nem pedig a család vagy háztartás.⁵ A településnél természetesen mélyebb bontásokat is szoktak alkalmazni. Az a kérdés, hogy például Budapest vagy más nagyváros (Miskolc, Győr, Szeged, Debrecen, Pécs) esetében a kerületek közti költözéseket is érdemes-e egymástól megkülönböztetni, az adott kutatási cél alapján dönthető el. Jelen vizsgálódás szempontjából – ahol alapvetően arra keressük a választ, hogy a megélhető lehetőségek regionális különbségei milyen mértékben befolyásolják az emberek migrációs viselkedését – nem érdemes lemennünk településnél mélyebb szintre. Ugyanakkor az ingázási lehetőségek figyelembevétele miatt a települési szint mellett a településnél nagyobb aggregációs szinteket is célszerű bevonni az elemzésbe. Kézenfekvő elemzési szintnek tűnnek a helyi munkaügyi kirendeltségek körzetei, hiszen ezeknek a körzeteknek a kialakítása során messzemenően figyelembe vették az adott környék közlekedési viszonyait, azt tudniillik, hogy a környékbeli munkanélküliek a lehető legegyszerűbben eljuthassanak a regisztráló központ irodájába. Minthogy úgy gondoltuk, hogy az el-, illetve beköltözések szempontjából igen lényeges különbségek vannak a falvak és a városok között, a körzetszintű elemzések esetében a helyi munkaügyi kirendeltségek körzeteiből kiemeltük a *városokat*, és megkülönböztettük őket az adott körzetek falvaitól (ez utóbbiakat *falukörzeteknek* neveztük el). Mindezek alapján végül is két elemzési szinten végeztünk számításokat az 1990–94 közötti migrációs folyamatokról: település-, illetve körzetszinten. Az előbbi mintegy 3100 településre, az utóbbi 353 körzetre (190 városra és 163 falukörzetre) terjedt ki.

Egyéni vagy aggregált adatok. Döntő jelentőségű körülmény, hogy a települések közötti vándorlásokról egyéni (családi) szinten vannak-e adataink, vagy csak aggregált adatok állnak rendelkezésre. A be-, illetve elvándorlók összetétele ugyanis igen jelentős mértékben eltérhet a helyben maradó lakónépesség összetételétől, és egymástól is lényeges mértékben különböz-

4 A statisztikai nyilvántartás a kilencvenes évek elejéig az ideiglenes bejelentővel történő lakásváltoztatásokat – az ún. ideiglenes vándorlásokat is – megkülönböztette. Az ideiglenes vándorlások elemzésére azonban nem tudunk kitérni, mivel a a tanulmányunk alapjául szolgáló településsoros adatbázisban (a TSTAR-ban) ez az információ nem található meg.

5 A vándorlási statisztikák a lakóhely-változtatásokat regisztráló bejelentőlapok alapján készülnek. Ezek pedig – a dolog természetéből adódóan – egyének (és nem családok) adatait tartalmazzák. A rendszeres statisztikák alapján tehát a vándorlások csak egyéni döntések következményeiként elemezhetők. Ugyanakkor nyomós érvek szólnak amellett, hogy a migrációs döntés az esetek nagy részében nem egyéni, hanem családi szintű döntés, melynek kimenetelét a család belső szerkezete, illetve a családtagok (mindenekelőtt a házastársak) közti interakciók is jelentősen befolyásolhatják (lásd erről: Kaluzny 1975 és különösképpen Mincer 1978). Ezeknek a hatásoknak a modellezését és mérését csak speciális adatfelvételekre támaszkodva lehet megoldani.

het. A migráció területi egyenlőtlenségeket kiegyenlítő hatása alapvetően függvénye annak, hogy *milyen társadalmi karakterisztikákkal* jellemezhető népesség hagyja el korábbi lakóhelyét, illetve jelenik meg új lakóként más településeken.⁶ Az itt következő beszámoló egyik fogyatékosága, hogy kizárólag aggregált adatokra támaszkodik. Mikroszintű adatok hiányában meg kellett elégednünk településszintre (illetve általunk magasabb szintre) fölaggregált bevándorlási és kivándorlási adatok használatával. Ilyen adatok rendelkezésünkre álltak a KSH településsoros adatbázisából – a TSTAR-ból – az 1990 és 1994 közötti periódus minden egyes évére. Kiegészítő adatokként használtuk az 1990. évi népszámlálás alapfelvételéből számított, 1980 és 1990 közötti vándorlási egyenleg adatokat. A nyolcvanas évtized éveire, sajnos, nem álltak rendelkezésünkre külön be-, illetve elvándorlási adatok.

Bruttó vagy nettó migráció. Migrációs modellek vonatkozhatnak az adott településekre való bevándorlásra, illetve az adott településekről való elvándorlásra (bruttó migráció), és vonatkozhatnak a megfigyelt települések vagy körzetek vándorlási egyenlegére: az időegységre jutó bevándorlások és elvándorlások különbözetére (nettó migráció). Az összehasonlíthatóság érdekében nyilvánvalóan bármelyik mérőszámot célszerű valamilyen közös alapra (például: a bázisidőszaki népességszámra) vetíteni. Aligha lehet kétséges, hogy a nettó migráció elemzése mellett szükség van a bruttó bevándorlási és elvándorlási adatok elemzésére is. Két oknál fogva is. Egyrészt mivel egy adott település vagy településeggyüttes szintjén a be- és elvándorlások összetétele jellegzetesen különbözhet egymástól, másrészt pedig azért, mivel a bevándorlások és elvándorlások száma nem független egymástól.

Kiáramlás, beáramlás vagy átmenetmátrix. A migrációs döntés modellezéséhez természetesen szükség lenne arra, hogy páronként ismerjük a kibocsátó és fogadó települések (vagy bármely más területi egységek) jellemzőit, illetve hogy összevethessük egymással az *i*-edik településről (területi egységből) a *j*-edik településre (területi egységre) költözött, valamint az *i*-edik és a *j*-edik településen (területi egységben) maradó népesség jellemzőit. Ilyen információkat egyedül földrajzi mobilitási átmenetmátrixokból nyerhetünk.⁷ Megfelelő átmenetadatok hiányában meg kellett elégednünk az aggregált átmenetmátrixok széleloszlásaival: az elvándorlások és bevándor-

6 A migráció problémájának modern irodalma a településváltással egybekötött lakóhely-változtatást egyfajta emberitőke-beruházásnak tekinti, melyben a döntéshozók az új, illetve a régi lakóhelyen elérhető jövőbeli várható jövedelemfolyam jelenértékét vetik össze egymással, miközben számításba veszik a fizikai helyváltoztatással járó fizikai, adaptációs és információs költségeket is (lásd: Sjaastad 1962, Bowles 1970, Polachek–Horvath 1977). Minthogy a különböző társadalmi-demográfiai csoportok esetében más és más a migrációval járó hasznok és költségek szerkezete, e csoportok nyilvánvalóan eltérő valószínűséggel változtatnak lakóhelyet. A migrációs döntést ilyen értelemben szelektíve befolyásolja egy sor egyéni, illetve családi jellemző: az iskolai végzettség, a családi állapot, a gyermekek száma és életkora, a házastárs nők aktivitása stb. (Bowles 1970, Long 1972, 1973, 1974, Greenwood 1975, Mincer 1978).

7 Földrajzi mobilitási átmenetmátrixot használó ökonometriai elemzésre példa Greenwood 1969 tanulmánya.

lások településenkénti abszolút számával.⁸ S minthogy a migrációra vonatkozóan nincsenek hozzáférhető egyéni információk, semmit sem tudunk mondani arról, miben különbözik egymástól a bevándorlók, az elvándorlók, illetve a lakóhelyükön stabilan otthlakók populációja.

Összesítve: ebben a tanulmányban olyan migrációs modelleket fogunk elemezni, melyek az 1990 és 1994 közti időszak településszintre aggregált bevándorlási és elvándorlási adataira (az ezekből számított vándorlási egyenlegre), valamint visszatekintő információként az 1980 és 1990 közötti időszak migrációs egyenlegére támaszkodnak.

A migráció volumene a kilencvenes évek első felében

Az 1. táblázat tanúsága szerint a vizsgált időszak minden egyes évében 360–470 ezer ember változtatott úgy lakóhelyet, hogy közben korábbi lakóhelyének településéről egy másik településre költözött. A településváltás az ország mindenkori bázisidőszaki lakónépességének durván 3,5–4,6 százalékát érintette. A migráció időbeli trendje csökkenő: a településváltó népesség száma az 1990. évi 474 ezer főről (a lakónépesség 4,58%-áról) 1994-re 360 ezer főre (a lakónépesség 3,5%-ára) csökkent.⁹ A földrajzilag mobil népesség településtípusok szerinti belső összetétele a kilencvenes években többé-kevésbé stabil maradt. Az egyedüli jelentősebb változás Budapest esetében tapasztalható: míg a főváros 1990-ben mintegy 12 000 fős migrációs nyereséget könyvelhetett el, addig 1994-re csaknem 10 000 fős vándorlási veszteséget mutatott fel. Minthogy a két állapot közötti átmenet meglehetősen sima volt, aligha gyanakodhatunk véletlenszerű okokra. Megfelelő mikroszintű adatok hiányában, sajnos, nem mondhatunk többet erről a jelenségről.

A migráció változásai 1980/90 és 1990/94 között

Minthogy rendelkezésünkre álltak településsoros vándorlási egyenleg adatok az 1980. és az 1990. évi népszámlálások között eltelt évtizedre, megvizsgáltunk, milyen mértékű kontinuitás mutatható ki a nyolcvanas és a kilencvenes évek migrációs folyamatai között. Hogy összehasonlítható adatokhoz jussunk, adatainkat éves átlagos egyenlegekre számítottuk át oly módon, hogy a nyolcvanas évtized adatait elosztottuk tízzel, az 1990–94 közötti időszak

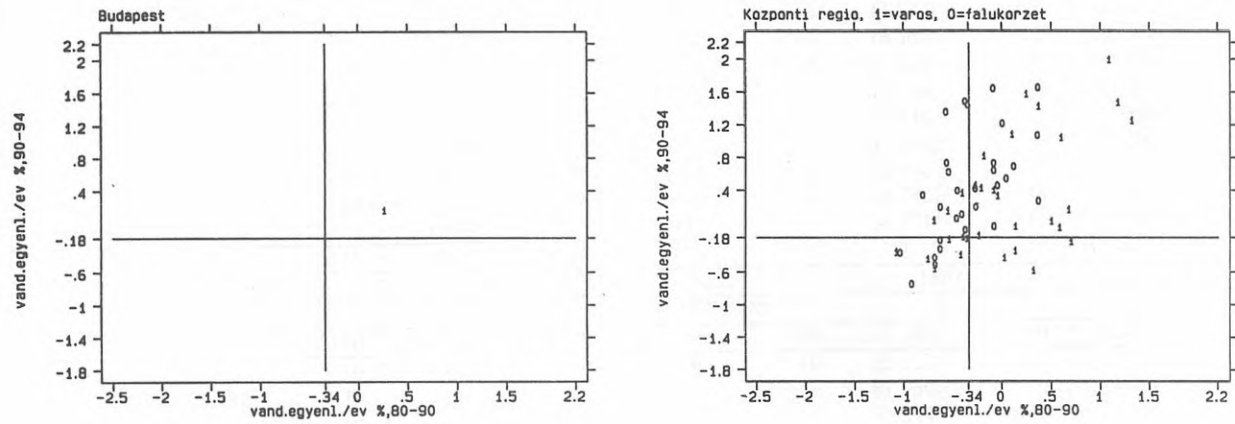
8 Ráadásul, a szóban forgó földrajzi mobilitási átmenetmátrixokból több, egymást követő megfigyelésre is szükség lenne, hiszen az i -edik területi egységből a j -edik területi egységbe irányuló t -edik időszakbeli migráció volumene pozitív függvénye annak, hogy milyen számban gyűltek össze a j -edik területi egységben olyan bevándorlók, akik a korábbi ($t-k$, $k = 1, 2, 3, \dots$) időszakokban ugyanabból az i -edik területi egységből költöztek át. A jelenség magyarázata egyszerűen az, hogy az átköltözéssel járó információs, adaptációs és egyéb tranzakciós költségek a korábban ugyanarról a helyről bevándorolt ismerősök és családtagok segítségével csökkenthetők. Lásd ezzel kapcsolatban: Nelson 1959, Greenwood 1969, Carrington et al. 1996.

9 Állandó vándorlások esetében ez a hosszú távú trend is: 1955 és 1993 között folyamatosan csökken a vándorlások volumene. Lásd: Szauter 1974: 297; Daróczy 1981: 64–65; Illés 1995: 544.

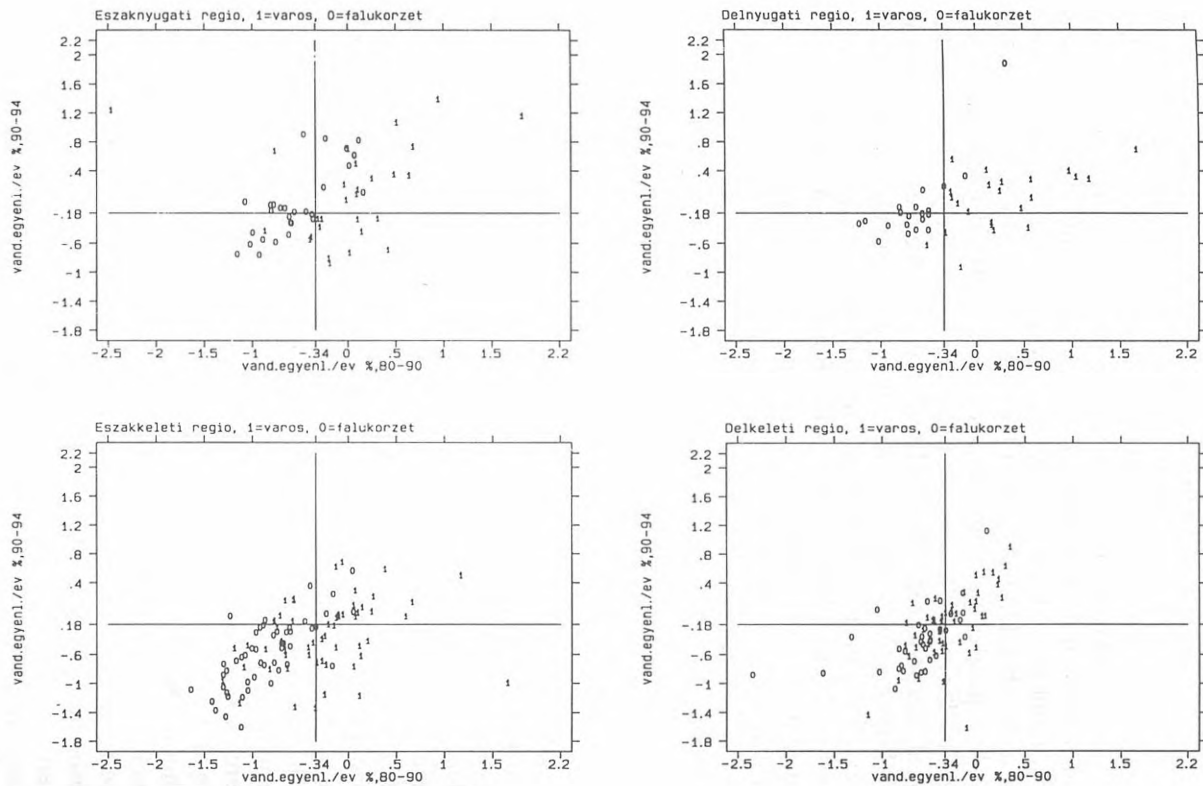
1. táblázat: A migráció^a volumene és településtípusok szerinti összetétele 1990 és 1994 között

Településtípus	Elvándorlók				Bevándorlók					
	1990	1991	1992	1993	1994	1990	1991	1992	1993	1994
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Budapest	69 249	14	56 403	14	57 139	14	57 640	14	57 640	15
Megyeszékhely	85 586	18	72 090	18	72 199	18	70 223	18	73 292	17
Város, 20– e fő	60 272	13	50 379	13	50 208	12	47 860	12	44 084	12
Város, 10–20e fő	40 817	9	35 212	9	35 690	9	34 456	9	31 703	9
Város, –10e fő	23 995	5	20 521	5	20 012	5	20 118	5	18 261	5
Falu, 5–10e fő	32 609	7	27 600	7	27 654	7	27 230	7	24 756	7
Falu, 2–5e fő	67 539	14	57 437	14	59 527	14	57 351	14	53 761	15
Falu, 1–2e fő	48 638	10	41 264	10	42 985	11	41 146	10	38 396	10
Falu, –1e fő	45 919	10	38 084	10	39 104	10	37 373	10	35 105	10
Összesen	474 624	100	398 990	100	404 518	100	393 397	100	359 561	100
	Bevándorlók									
	1990	1991	1992	1993	1994	1990	1991	1992	1993	1994
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Budapest	81 000	17	63 470	16	60 441	15	56 521	14	43 606	12
Megyeszékhely	86 240	18	77 150	19	76 902	19	73 292	19	64 385	18
Város, 20– e fő	56 845	12	49 877	12	50 495	12	48 699	12	46 225	13
Város, 10–20e fő	39 789	8	33 504	8	34 006	8	33 547	8	31 252	9
Város, –10e fő	22 463	5	18 753	5	19 347	5	18 740	5	17 386	5
Falu, 5–10e fő	33 269	7	28 160	7	29 653	7	30 484	8	30 234	8
Falu, 2–5e fő	66 607	14	55 451	14	57 419	14	57 272	14	54 695	15
Falu, 1–2e fő	46 814	10	38 203	10	39 733	10	39 797	10	38 265	11
Falu, –1e fő	41 722	9	34 867	9	36 823	9	35 297	9	33 823	9
Összesen	474 749	100	399 435	100	404 819	100	393 649	100	359 871	100
A lakónépesség %-ában	4,58%	–	3,86%	–	3,91%	–	3,81%	–	3,50%	–

^a Állandó lakóhelyváltozások (Forrás: TSTAR, 1990–1994).

1. ábra: A községszintű vándorlási egyenlegek átlagos évi értékeinek alakulása az 1980-90 és az 1990-94 közötti időszakban, régiók szerint (0=falukörzetek, 1=városok)

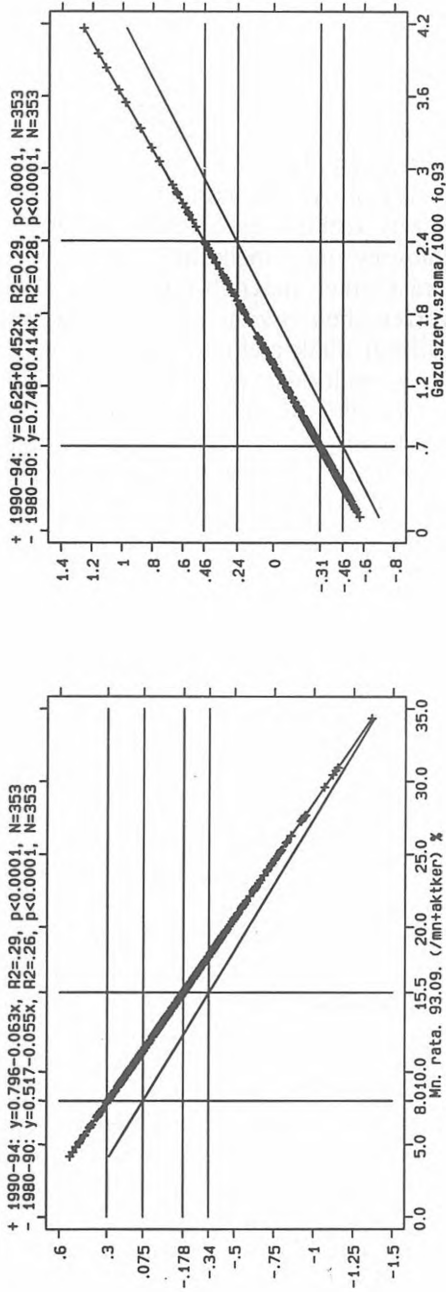
1. ábra folytatása: A községszintű vándorlási egyenlegek átlagos évi értékeinek alakulása az 1980-90 és az 1990-94 közötti időszakban, régiók szerint (0=falukörzetek, 1=városok)

éves bevándorlási és elvándorlási adatait pedig öt évre átlagoltuk. Mindkét esetben a szóban forgó periódus átlagos lakónépességére vetített mutatókat hoztunk létre. A nyolcvanas évek esetében – jobb híján – a két népszámlálás lakónépességi adatainak középértékét vettük, az 1990–94-es időszakra pedig az adott öt év lakónépesség-adatainak¹⁰ átlagát használtuk.

A szóban forgó két időszak között jelentős mértékű kontinuitást figyelhetünk meg. A korreláció 0,5321 ($p < 0,00001$) volt. Plasztikusabb képet kapunk azonban a két időszak migrációs tendenciáinak folytonosságáról, ha a változásokat régióként és településtípusonként vizsgáljuk. Az 1. ábra körzetszinten (a munkaügyi kirendeltségek falukörzetei és a városok szintjén) az országot nagyobb földrajzi régiókra bontva követi nyomon az eseményeket. Az ábrákon minden pont egy körzetet jelent. A 0-val jelölt körzetek a falukörzetek, az 1-gyel jelölt körzetek pedig a városok. Régióink a következők: Budapest; központi régió (Fejér, Komárom, Pest megye); Északnyugati régió (Győr-Sopron, Vas, Veszprém, Zala megye), Délnyugati régió (Baranya, Somogy, Tolna megye); Északkeleti régió (Borsod, Hajdú, Heves, Nógrád, Szabolcs megye); Délkeleti régió (Bács, Békés, Csongrád, Szolnok megye). Valamennyi régió esetében ugyanazt tapasztaljuk: a kilencvenes évek migrációs folyamatai a nyolcvanas évekbeli tendenciák folytatásának tekinthetők. A skála két végpontját a központi és az északkeleti régió megyéi képviselik. Amíg a központi régió körzetei mindkét időszakban jelentős vándorlási nyereséget könyvelhettek el, addig az északkeleti régió körzeteiről ennek az ellenkezője mondható el: a régió körzeteinek zöme a népesség földrajzi mobilitása következtében csökkenő népességszámot produkált. Köztes helyzetet képvisel a másik három régió, körzetszinten azonban azokra is a korábbi tendenciák folytatódása a jellemző.

Milyen hatással volt a nyílt munkanélküliség megjelenése és a magán-gazdaság gyors ütemű kibontakozása a körzetek közötti népességmozgásokra? Bármilyen furcsának tűnik, a kérdést nemcsak az 1990/94-es időszakra nézve, hanem az összehasonlítás kedvéért visszamenőleg is, az 1980/90-es időszakra nézve is érdemes feltenni. A munkanélküliség ugyanis nyilvánvalóan azokban a körzetekben nőtt nagyra a kilencvenes években, amelyek már a nyolcvanas években is elmaradottnak számítottak, s ahonnan ezért nagyobb mértékű volt az elvándorlás, mint a bevándorlás. Hasonlóképpen: a magán-gazdaság is nyilvánvalóan nem előzmények nélkül bontakozott ki gyorsabban bizonyos területeken. A gazdasági szervezetek népességre vetített száma minden bizonnyal ott lett nagy a kilencvenes években, ahol ennek a feltétele (a szükséges humán és fizikai infrastruktúra) már a nyolcvanas években is nagyjából megvolt. És valóban: ha az 1993. évi (szeptemberi) munkanélküliségi rátát, illetve az 1993. évi gazdasági szervezetek ezer lakosra vetített számát összefüggésbe hozzuk az 1980 és 1990 közötti vándorlási egyenleggel, elfogadható erősségű és szignifikáns összefüggéseket tapasztalunk (lásd 2. ábra). A földrajzi mobilitás következtében egyértelműen csökkent a nyolcvanas években azoknak a körzeteknek a népessége, ahol *később*, a nyílt munkanél-

10 Pontosabban: valamennyi év esetében az egy évvel korábbi (bázisidőszaki) népességadatokat használtuk. Vagyis: az 1990. évre a népszámlálás (január 1-i) adatát, a többi évre pedig a mindenkor előző év (december 31-i) TSTAR-adatát.

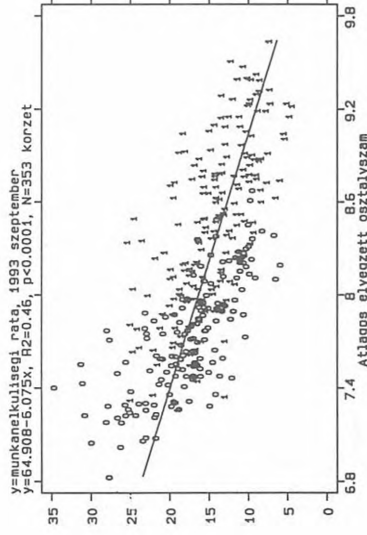
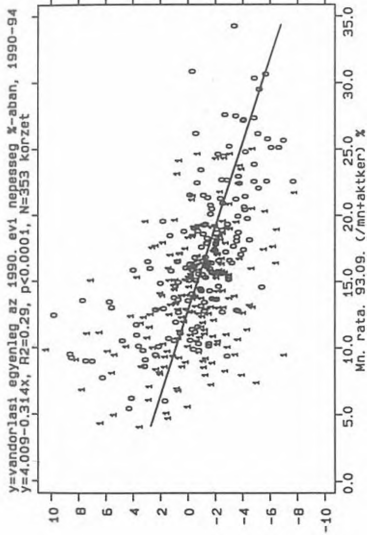
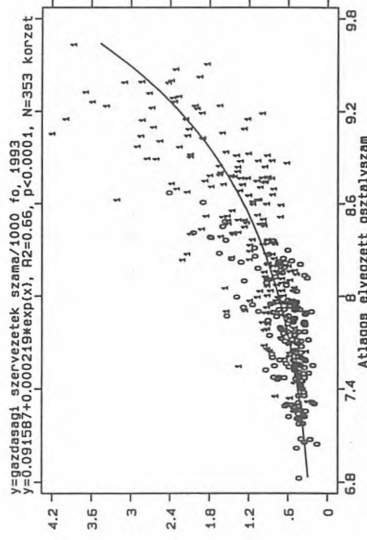
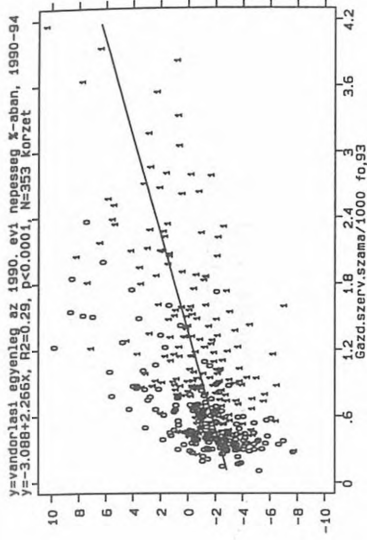
2. ábra: A körzetszintű vándorlási egyenlegek lakónépességre vetített átlagos évi értéke az 1993. szeptemberi munkanélküliségi ráták és a gazdasági szervezetek számának (1993. év végi adat) függvényében 1980-90 és 1990-94 között (lineáris regressziók)

küliség megjelenésével a munkanélküliség is magasra szökött. S ugyanígy nagy és negatív vándorlási egyenleget produkáltak már a nyolcvanas években is azok a körzetek, ahol a kilencvenes évekre sem élénkült meg különösebben a gazdaság. Az érdekes kérdés természetesen az: mit változtatott ezen a munkanélküliség megjelenése és a gazdasági szervezetek számának ugrásszerű növekedése?

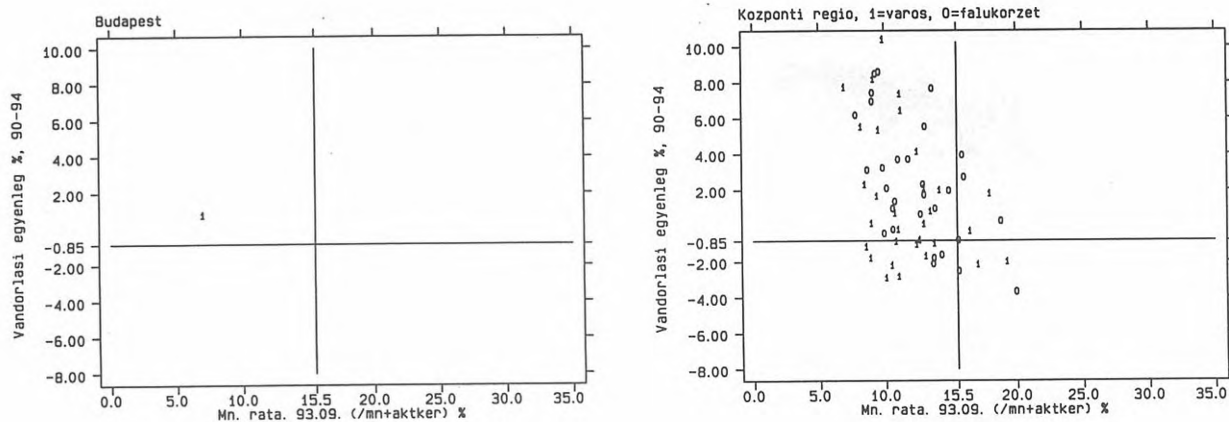
A 2. ábra tanúsága szerint a folyamatok alapvető kontinuitása mellett egyértelműen kimutatható a *fejlettségbeli különbségek migrációs hatásának fölerősödése a kilencvenes években*. A nyílt munkanélküliség megjelenésével (lásd a 2. ábra baloldali részét) azokban a körzetekben, ahol a kilencvenes évek közepén viszonylag alacsony munkanélküliség alakult ki, a nyolcvanas évekbeli szinthez képest ugrásszerűen megnőtt a körzetek vándorlási nyeresége. A legelmaradottabb körzetekben viszont, ahol 1993-ra igen magas (25–35 százalékos) munkanélküliségi ráták alakultak ki, a nyolcvanas években mért – egyébként igen magas – vándorlási veszteségek alig változtak. Ugyanez mondható el – habár az empirikus mértékek itt némileg szerényebbek – a lakónépességre vetített gazdasági szervezetek számának hatásáról is. Az, hogy a rendszerváltás utáni néhány évben a gazdasági szervezetek száma ugrásszerűen megnövekedett, egyértelműen megnövelte a körzetek közötti, vándorlási veszteségben, illetve nyereségben korábban is meglévő különbségeket – jöllehet (mint azt az 1. ábra alapján is láthatjuk) nagyjából változatlanul hagyta a migráció által népességszámban fogyó, illetve népességüket gyarapító körzetek sorrendjét.

Migráció és gazdasági ösztönzők: nettó migráció

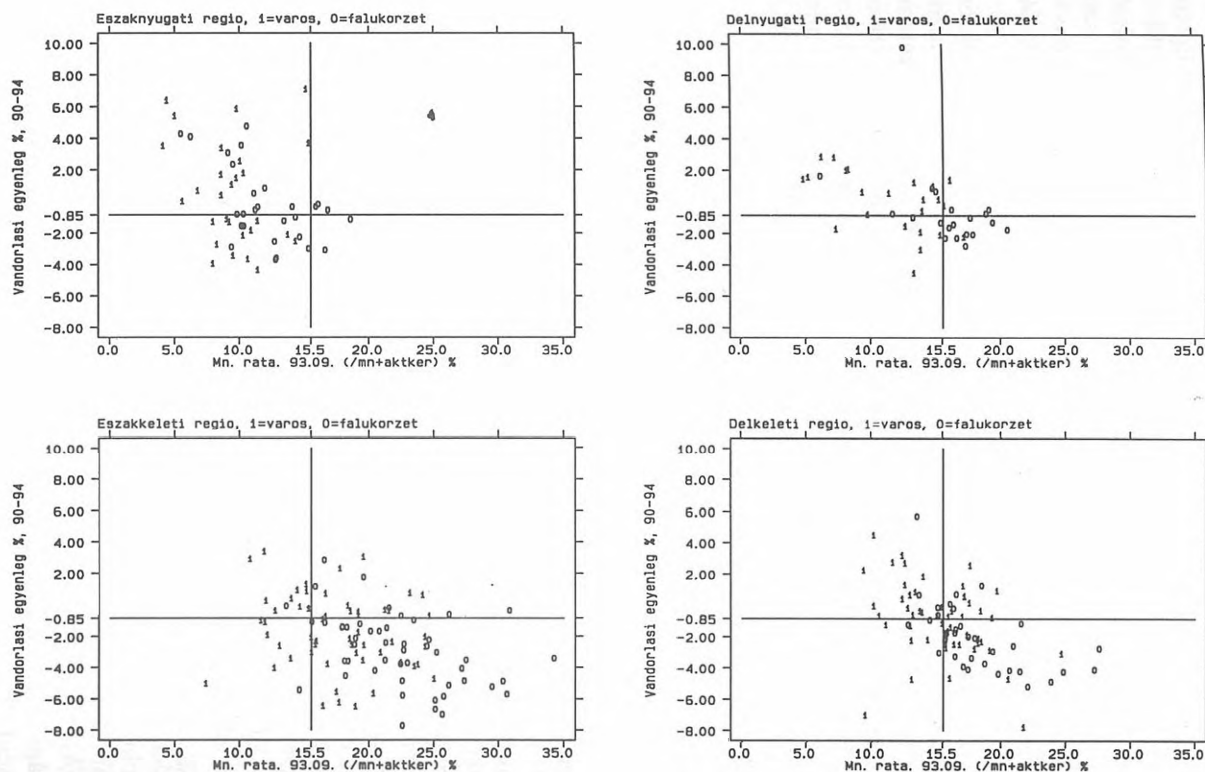
Az alábbiakban megvizsgáljuk, milyen hatással volt a magángazdaság kiépülése és a munkanélküliség megjelenése az 1990 és 1994 közti időszakban a körzetek közötti vándorlási különbözetelek különbségeire. Először a körzetszintű nettó migráció alakulását vizsgáljuk, majd a következő pontban a bevándorlás és az elvándorlás (a bruttó migráció) alakulását külön is szemügyre vesszük. A migrációs egyenlegek regionális szóródása mögött feltevésünk szerint nem kis részben az alacsony munkanélküliségű és élénk gazdasági tevékenységű (gazdálkodó szervezetekkel jól ellátott) területek *népességvonzó hatása*, illetve a gazdasági szervezetekben szegény, magas munkanélküliséggel sújtott területek *népességtaszító hatása* áll. A 3. ábra felső két paneljában szereplő egyszerű kétváltozós összefüggések legalábbis erről tanúskodnak. A bal felső sarokban szereplő grafikonon az 1993. szeptemberi munkanélküliségi ráta függvényében rajzoltuk ki a szóban forgó ötéves időszak *egészére* vonatkozó migrációs egyenlegek értékét. A grafikon minden pontja egy körzetet reprezentál. A 0-val jelölt körzetek falukörzeteket, az 1-gyel jelölt körzetek városokat jelentenek. A pontokra illesztett görbe közepesen szoros – szignifikáns – inverz összefüggésről tanúskodik: az alacsony munkanélküliségű körzetek lakossága a népesség földrajzi mobilitása következtében nő, a magas munkanélküliségű körzeteké pedig csökken. Az előrejelzett migrációs értékek a (-6,+3) százalékos tartományban mozognak: a leg-

3. ábra. Felső két grafikon: Az 1990-94 közti körzetszintű migrációs egyenleg a munkanélküliségi ráta, ill. a gazdasági szervezetek sűrűségének függvényében
 Alsó két grafikon: A munkanélküliségi ráta és a gazdasági szervezetek sűrűsége a körzetek átlagos iskoláztságának függvényében

4. ábra: A lakónépességre vetített migrációs egyenlegek alakulása 1990-94 között az 1993. szeptemberi munkanélküliségi ráta függvényében, régiók szerint (0=falukörzetek, 1=városok)

4. ábra folytatása: A lakónépességre vetített migrációs egyenlegek alakulása 1990-94 között az 1993. szeptemberi munkanélküliségi ráta függvényében, régiók szerint (0=falukörzetek, 1=városok)

alacsonyabb munkanélküliségű területek ötéves vándorlási nyeresége a népszámláláskori lakónépesség 3 százalékát teszi ki – egy tipikus, 50 ezer fős város esetében ez mintegy 1500 fős népességgyarapodást jelent –, a legmagasabb munkanélküliségi rátájú körzetek vándorlási vesztesége pedig az 1990. évi népesség 5-6 százalékát teszi ki. Ezeknek a – többnyire falvakból álló – körzeteknek a bázisidőszaki népessége körülbelül 18 ezer fő lehetett. A munkanélküliség nyomására népességükből ők körülbelül ezer főt veszítettek el 1990 és 1994 között. (Hasonló erősségű összefüggést tapasztalhatunk a gazdasági szervezetek sűrűsége és a migrációs egyenleg között is. Lásd a 3. ábra jobb felső grafikonját!)

A 4. ábra nagyobb régiók szerint bontva mutatja be a munkanélküliség és a migráció összefüggéseit. A grafikonok megerősítik az ország regionális megosztottságáról más forrásokból is többszörösen alátámasztott ismereteinket: az ország legfejlettebb területei – Budapest, a központi és az északnyugati régió – alacsony munkanélküliséggel és jelentős vándorlási többlettel rendelkeznek, a legfejletlenebb területek – az északkeleti régió egésze, valamint a délkeleti és délnyugati régió falukörzeteinek zöme – pedig magas munkanélküliséggel és jelentős mértékű vándorlási veszteséggel rendelkeznek.

A fejlettség és fejletlenség, az alacsony és magas munkanélküliség, a magángazdaság terjedése és fejlődésének megtorpanásai mögött – az adatok tanúsága szerint – a vizsgált térségek emberitőke-állományának nagymérvű eltérései húzódnak meg. Ha egy pillantást vetünk a 3. ábra alsó két grafikonjára, melyekben az egyes körzetekben élő népesség átlagos befejezett iskolai osztályszámának függvényében rajzoltuk ki a munkanélküliségi ráták 1993. évi¹¹ értékeit, valamint a gazdálkodó szervezetek körzetszintű sűrűségének értékeit – 0-val, illetve 1-gyel megint csak megkülönböztetve egymástól a falukörzeteket és a városokat –, akkor azonnal meggyőződhetünk erről. Az emberitőke-állomány és a munkanélküliség között meglehetősen szoros inverz, az emberitőke-állomány és a gazdasági szervezetek sűrűsége között pedig igen szoros pozitív összefüggés mutatható ki. (Ez utóbbi pontpárokra ráadásul az exponenciális görbe az egyenesnél valamivel jobban illeszkedik.) Felmerül a kérdés: vajon a vizsgált körzetek emberitőke-állományának eltérései – közvetve vagy közvetlenül – milyen mértékben adnak magyarázatot az 1990 és 1994 közötti körzetszintű vándorlási egyenlegek szóródására. Erre a kérdésre ad választ az 1. modellünk, melyet az 5. ábra segítségével jeleltünk meg.

A modell három, egymásba épített regressziós egyenletből áll. Exogén változói a körzetek emberitőke-állománya (a népesség által átlagosan elvégzett iskolai osztályok számával mérve = OSZTÁLY), a cigány népesség aránya (CIGÁNY), endogén változói pedig a gazdasági szervezetek sűrűsége (a gazdasági szervezetek ezer főre vetített száma = GAZDSZERV), a munkanélküliségi ráta (MNÉLKRÁTA), valamint a vándorlási egyenleg (VÁNDEGYENL).

11 1993 szeptemberében érték el országsszerte a helyi munkanélküliségi ráták a maximumértékeiket. Azóta a ráták értékében folyamatos csökkenés tapasztalható.

Hipotéziseink szerint a körzetek iskolázottsági szintje négyféle módon hathat a migrációs egyenlegre: 1. az iskolázott munkaerővel jól ellátott területeken viszonylag magas a gazdasági szervezetek sűrűsége,¹² fejlett a magángazdaság, magasak a keresetek,¹³ élénk mind a formális, mind az informális gazdaság. Mindennek következtében ezek a körzetek – a munkanélküliségi ráta alakulásától függetlenül is – vonzó célpontjai a migrációnak. Itt mindenekelőtt annak a multiplikátorhatásnak az érvényesülésével számolunk, amely az élénk gazdasági tevékenység által kiváltott magas kereseti szintből adódik az informális gazdaság tipikus – építőipari, kiskereskedelmi, szolgáltatási – tevékenységei iránt. Minthogy ez a fajta kereslet ahelyett hogy csökkentené, inkább növeli a helyi munkanélküliségi rátákat,¹⁴ ez a hatás a munkanélküliség – többnyire alacsony – regisztrált mértékétől függetlenül érvényesül. 2. Az iskolázottság regionális szóródásának azonban a munkanélküliségi szint közvetítésével is vannak migrációval kapcsolatos következményei. Először: az iskolázatlan munkaerő foglalkoztatási lehetőségei mindenütt rosszabbak, mint az iskolázottaké, ezért a számtani átlag egyszerű tulajdonságaiból adódóan a munkanélküliségi ráták magasabbak lesznek azon a vidékeken, ahol a népesség (s a munkaerő) iskolázatlanabb. Másodszor: a magas munkanélküliségi rátájú, iskolázatlan vidékeken a foglalkoztatás *egyéni* esélyei¹⁵ is rosszabbak, mint az alacsony munkanélküliségi rátájú, iskolázottabb területeken. Harmadszor: a munkanélküliségi ráta értékével szoros inverz összefüggésben állnak a – nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, iparág hatásától megtisztított – regionális keresetek is. A munkanélküliség keresetcsökkentő hatása ráadásul a munkanélküliségi ráták abszolút szintjének emelkedésével – időben – egyre erősebben érvényesül (Kertesi–Köllő 1995). Az alacsony munkanélküliség tehát nemcsak előnyösebb foglalkoztatási esélyek révén eredményez migrációs többletet, hanem amiatt is, hogy nagyjából azonos foglalkoztatási lehetőségek mellett – *ceteris paribus* – jobb kereseti lehetőségeket kínál azoknak, akik képesek arra, hogy

12 Figyeljük meg, hogy az iskolázottság és a gazdasági szervezetek sűrűsége között tapasztalt szoros összefüggés nem redukálható egyszerűen arra, hogy a városok népessége iskolázottabb, mint a falvaké, és a városok *nagyobb* munkaerő- és termékpiacai *nagyobb* vállalat- és intézménysűrűséget tesznek lehetővé. A szóban forgó összefüggés ugyanis a *városok kategóriáján belül is* megfigyelhető (lásd 3. ábra jobb alsó grafikon!). A városok zöme iskolázottság szempontjából a 8,5–9,8 osztály közötti tartományban van, s körükben az iskolázottsági szinttől függő gazdasági szervezeti sűrűség értéke monoton növekvő módon az 1,0–3,5 szervezet/1000 lakos közötti sávba esik.

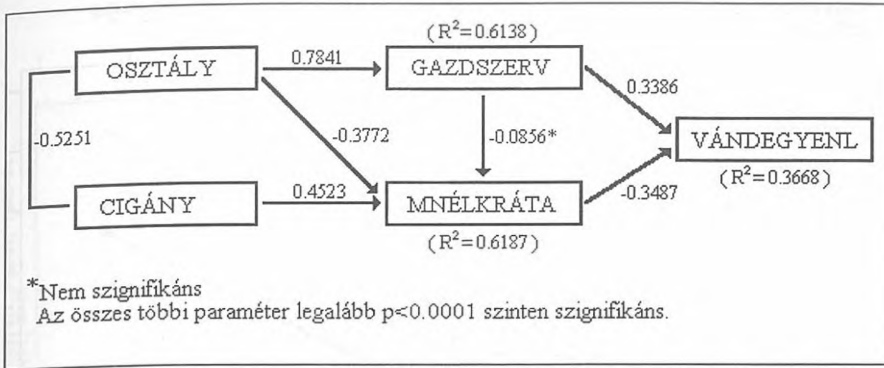
13 Elég, ha csak az ország legiskolázottabb és legiskolázatlanabb területeinek az adataira hivatkozunk. 1994-ben például, egyéni keresetekben mérve, a délkeleti régió városaihoz képest Budapestnek mintegy 20, a központi régió megyeszékhelyeinek 13, az északnyugati megyeszékhelyeknek mintegy 10 százalékos nettó kereseti előnye volt, a délkeleti régió falvainak 13, az északkeleti régió falvainak pedig 11 százalékos kereseti lemaradása volt, a nem, az életkor és iskolai végzettség, a foglalkozás és az iparág keresetalakító hatásainak kiszűrése után is! Lásd: Kertesi–Köllő 1995.

14 Ugyanis legális munkavállalás vagy bejegyzett önfoglalkoztatás helyett inkább fekete munka vállalására ösztönöz.

15 Az ELAR munkaerő-felvétel 1993. őszi hullámának adatbázisán lefuttatott (logit) egyenlet szerint, melynek segítségével a nem, életkor, iskolai végzettség, lakóhely, cigány etnikai hovatartozás és helyi munkanélküliségi ráta alapján próbáltuk előrejelezni a munkanélküliek és a foglalkoztatottak halmazán belül a munkanélküliség relatív esélyeit, azt kaptuk, hogy az alacsony (10 százalék alatti) helyi munkanélküliségi rátához mint referenciához viszonyítva, a közepes helyi munkanélküliségi rátájú (10–20%) településeken 1,5-szer, a magas munkanélküliségű rátájú (20% fölötti) településeken pedig 2,5-szer nagyobbak a munkanélküliségnek a foglalkoztatottsághoz viszonyított relatív esélyei (Kertesi 1994).

új lakóhelyükön legális foglalkoztatást találjanak maguknak. 3. A körzetek eltérő emberitőke-állománya egy bonyolultabb úton is befolyásolhatja a migráció egyenlegét. Mivel az iskolázott területeken magas a legális gazdasági aktivitás szintje (nagy a gazdasági szervezetek népességre vetített száma), élénkebb a legális munkaerő-kereslet is, melynek következtében alacsonyabb munkanélküliségi ráta alakulhat ki. Az alacsony munkanélküliségi ráta következtében pedig a munkavállalók alkupozíciója és keresete is kedvezőbb. Ez utóbbi miatt lehet az ilyen körzeteknek migrációs többlete. Ezzel a mechanizmussal kapcsolatban feltételezésünk nem igazolódott. Noha a gazdasági szervezetek sűrűsége és a munkanélküliségi ráta értéke között meglehetősen erős negatív kapcsolatot találtunk (a korrelációs együttható 0,5681 volt), modellünk segítségével mégis kimutatható, hogy az összefüggés voltaképpen látszólagos korreláció, melynek háttérben egyetlen erős közös ok – az emberitőke-állomány eltéréseinek hatása – húzódik meg. 4. Végezetül, korábbi kutatási eredmények (Ábrahám–Kertesi 1996) alapján feltételeztük, hogy a körzetek iskolázottsági szintje szorosan együtt mozog a cigány népesség arányával – itt oksági összefüggésről nem, csak korrelációról beszélhetünk –, a cigány népesség magas aránya pedig (egyrészt a diszkrimináció, másrészt az érintett körzetek általános elmaradottsága miatt) magas munkanélküliségi szintet eredményez. A magas munkanélküliség pedig – összhangban a 2. számú mechanizmus esetében elmondottakkal – migrációs veszteséghez vezet. Vizsgáljuk meg tehát az 5. ábra segítségével, milyen mértékben teljesültek előzetes várakozásaink!

A várt hatások közül az 1-es, 2-es és a 4-es összefüggést támasztja alá statisztikailag az 1. modellünk. A körzetek iskolázottsági szintje és a migráció egyenlege között, nyers korrelációs együtthatóban mérve, közepesen erős, pozitív, +0,4201 értékű kapcsolatot ($p < 0,00001$) találtunk. Ezt a nyers összefüggést modellünk segítségével az alábbiak szerint dekomponálhatjuk: 1. Az iskolázottság a gazdasági szervezetek sűrűségének közvetítésével, az informális gazdaság élénkítése révén eredményez vándorlási többletet (OSZTÁLY=>GAZDSZERV=>VÁNDEGYENL: $0,7841 * 0,3386 = 0,2655$). 2. Az alacsony iskolázottság másfelől növeli a munkanélküliségi rátát, ami rontja az egyéni elhelyezkedési esélyeket, és lenyomja a körzetszintű kereseteket, s ezáltal negatív migrációs egyenleghez vezet (OSZTÁLY=>MNÉLKRÁTA=>VÁNDEGYENL: $-0,3772 * (-0,3487) = 0,1315$). Végül 4. Az alacsony iskolázottságú körzetekben többnyire magas a cigány népesség aránya, ez utóbbi miatt (is) magas munkanélküli ráták alakulnak ki; a magas munkanélküliség lenyomja a kereseteket, ami ösztönzi az elvándorlást, és fékezi a bevándorlást (OSZTÁLY-CIGÁNY=>MNÉLKRÁTA=>VÁNDEGYENL: $-0,5251 * 0,4523 * (-0,3487) = 0,0828$). Összesítve: $0,2655 + 0,1315 + 0,0828 = 0,4798$. Modellünk a körzetek emberitőke-állománya és a migrációs egyenleg közti nyers összefüggésnél (a +0,4201 értékű korrelációnál) némileg erősebb (+0,4798) összefüggést mutatott ki. Ennek az lehet az oka, hogy nyilvánvalóan vannak olyan, modellünk által számításba nem vett összefüggések, amelyek némileg csökkentik az iskolázottság és a migrációs egyenleg közti pozitív kapcsolat szorosságát. Ettől eltekintve azonban elmondhatjuk: a magasabb iskolázottságú körzetek vándorlási egyenlege azért pozitív, mert gaz-

5. ábra: A nettó migráció körzetszintű oksági modellje (normalizált regressziós együtthatók), $N=353$ körzet, I. modell

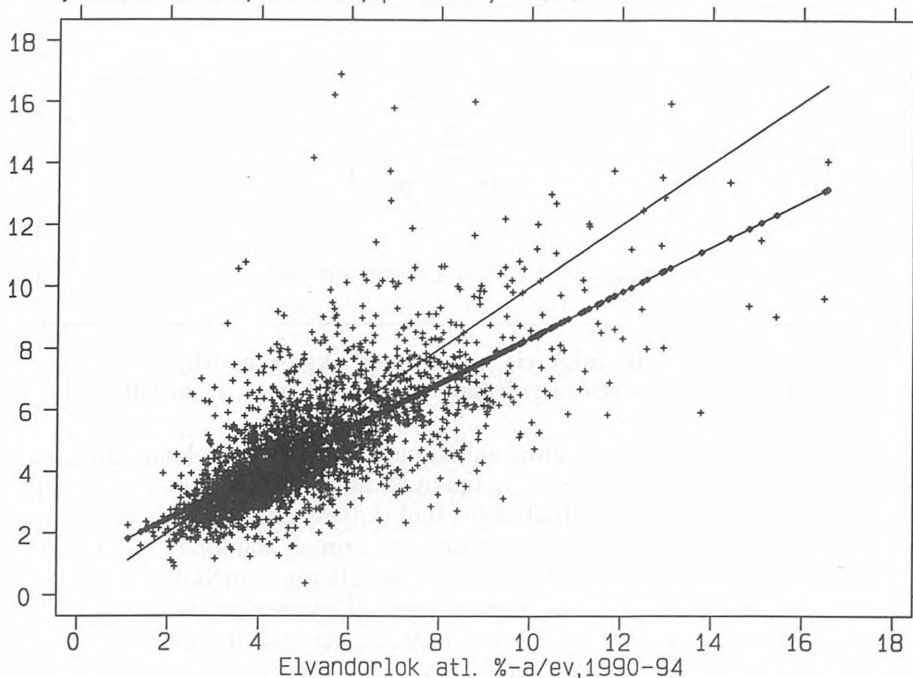
dasági prosperitásuk révén jó munkaalkalmakat kínálnak azoknak, akik az informális gazdaságban keresnek maguknak megélhetést, másrészt pedig azért, mert alacsony munkanélküliségi rátáik következtében jobb elhelyezkedési esélyek és az átlagnál magasabb kereseti szintek alakulnak ki a legális gazdaságban, ami kellő vonzerőt gyakorol a magas munkanélküliségi rátájú, nyomott bérszínvonalú körzetek népességére. (Ugyanez természetesen elmondható – fordított előjellel – az alacsony iskolázottságú, gazdasági szervezetekben szegény, magas munkanélküliségű körzetekre is)

Migráció és gazdasági ösztönzők: bruttó migráció

Elemzésünket településszinten egy lényeges új dimenzióval egészíthetjük ki: a be-, illetve elvándorlások elkülönült vizsgálatával. Lássuk mindenekelőtt a legalapvetőbb tényeket! Minthogy nem tekinthető közismertnek, fogalmazzuk meg először is a migráció irodalmának egyik fontos – nemzetközileg is igen egyöntetű (lásd pl. Greenwood 1975) – megfigyelését: *a bevándorlás egyik legjobb prediktora az elvándorlás, illetve az elvándorlás egyik legjobb prediktora a bevándorlás*. Mielőtt a jelenség elemzésébe belefognánk, vessünk egy pillantást a 6. és a 7. ábrákra, melyekben az elvándorlás népességszámra vetített értékének függvényében ábrázoltuk a bevándorlás népességszámra vetített értékét. Valamennyi pontpárra lineáris regressziókat is illesztettünk. A 6. ábra az ország valamennyi települését tartalmazza, a 7. ábra pedig településtípusonként (Budapest, megyeszékhely, város, falu, illetve a városok és falvak kategóriáján belül népességszám-csoportok szerint bontva), mutatja be az elvándorlás és a bevándorlás összefüggéseit.

Valamennyi ábra a bevándorlás és az elvándorlás szoros összefüggéséről tanúskodik. Különösen erős, már-már függvényszerű kapcsolatot találunk a városok esetében (az R^2 -ek értéke a 0,68–0,78 között mozog). A települések skáláján lejjebb haladva – a falvak esetében – is még szoros, 0,45–0,50 körüli R^2 -tel jellemezhető összefüggést találunk. Ami a be-, illetve elvándorlás mér-

Magyarország települései, $y = \text{Bevándorlok atl. \% - a/ev, 1990-94}$
 $y = 0.985 + 0.736x$, $R^2 = 0.52$, $p < 0.0001$, $N = 3060$

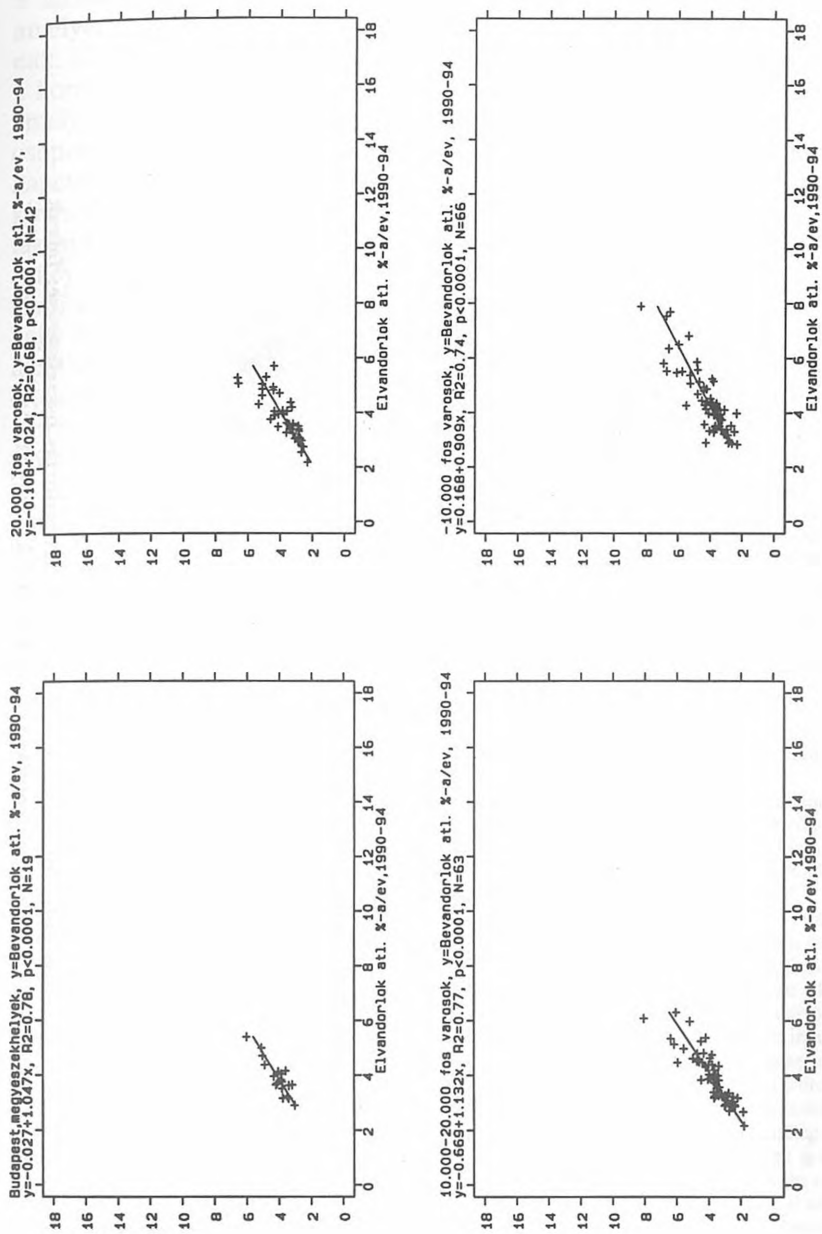

**6. ábra: Az elvándorlás és a bevándorlás összefüggése:
 Magyarország települései**
 (a vékony vonal a 45 fokos egyenes)

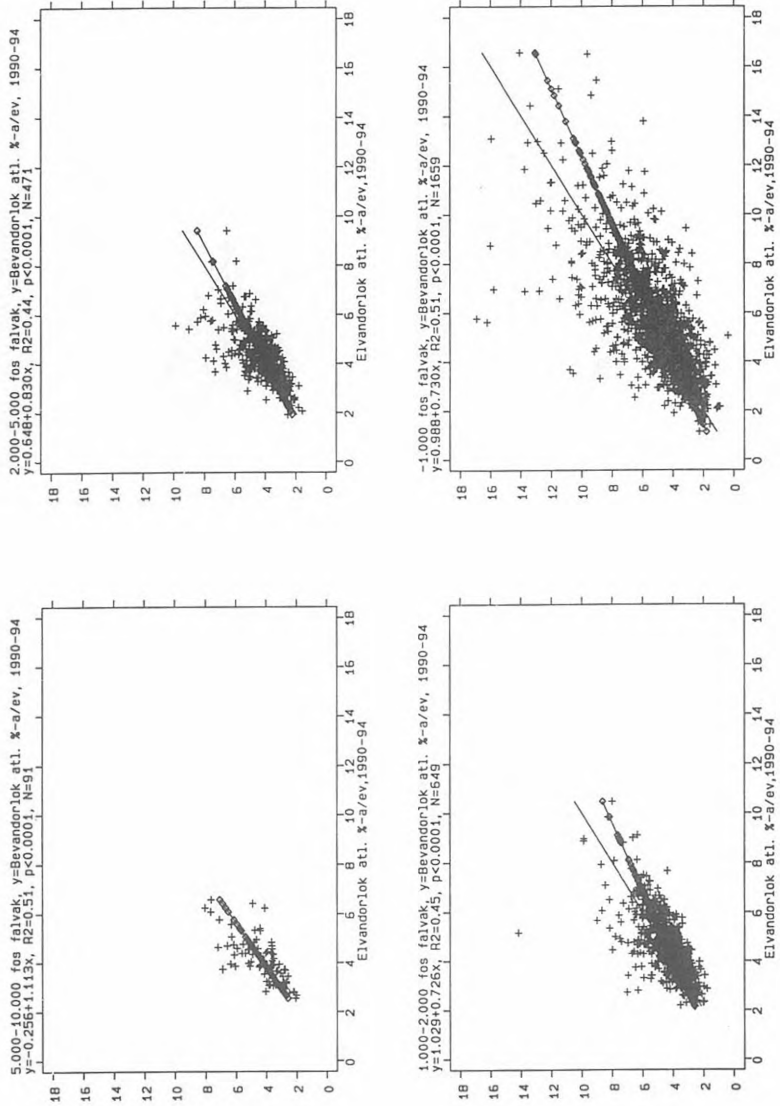
legét (a regressziós paraméterek értékét) illeti, ott nagyjából azt kaptuk, amire számítottunk: a városok – elvándorlással összefüggő bevándorlások révén – vándorlási többletet, a falvak vándorlási veszteséget produkálnak. A városok kategóriáján belül a nagyvárosok (Budapest és a megyeszékhelyek) 3 százalékos többletet, a 10 ezer lakosnál nagyobb népességű városok 10–13 százalékos többletet, a egyészen kis városok pedig 10 százalékos hiányt könyvelhettek el. A falvak közül a nagyközségek 11 százalékos körüli többletet(!), a kisebb falvak pedig – népességnagyság-csoportjuk csökkenésével – egyre nagyobb (17, 27 százalékos) veszteséget mutattak föl.¹⁶

Az elvándorlási és bevándorlási mutatók közti erős összefüggés okairól megoszlanak a migrációval foglalkozó kutatók véleményei (lásd pl.

¹⁶ Az egyedi települések szintjén természetesen mások az empirikusan megfigyelhető vándorlási egyenleg adatok, tendenciájában azonban ezek a főbb összefüggések. Esettanulmányok révén érdekes lenne megvizsgálni, melyek azok a települések, amelyek településosztályuk általános trendjeitől lényegesen eltérő pályát követnek. Például: melyek azok a kistelepülések, amelyek közepes elvándorlási értékek mellett komoly bevándorlási értékekkel rendelkeznek? Vajon mik az ilyen „rendellenességek” okai?

7. ábra: Az elvándorlás és a bevándorlás összefüggése: városok

7. ábra folytatása: Az elvándorlás és a bevándorlás összefüggése: falvak
 (a vékony vonal a 45 fokos egyenes)

Greenwood 1975). Egy jellegzetes magyarázat szerint a jelenség a migráció sajátos szelektív jellegére vezethető vissza. A lakóhely-változtató népesség a lakosságnak egy sajátos – az átlagtól jellegzetesen különböző – rétege, amelyet korábbi településváltása(i) további településváltásokra predesztinálnak. Magyarátn: az elvándorlók körében magasan fölül vannak reprezentálva a korábbi bevándorlók. Ennek némileg ellentmondanak azok a vizsgálatok, amelyek – az Egyesült Államokban – azonos foglalkozású, nemű, bőrszínű csoportok esetében is képesek voltak kimutatni a bevándorlás és elvándorlás kapcsolatát, jóllehet néhány ilyen mérés eredménye semmiképpen sem tekinthető meggyőző cáfolatnak. Egy másik magyarázat szerint a jelenséget a lakáspiaci mechanizmusok egyik jellegzetessége – az üresedési láncok (vacancy chains) jelensége – magyarázza. Ha egy országban a tipikus költözési távolságokon belül nincsenek szélsőséges demográfiai (születési, halálozási vagy nemek szerinti) különbségek, és az országos lakáspiac stacionárius állapotban van,¹⁷ akkor az elvándorló családok által üresen hagyott lakások¹⁸ értékesíteni kívánt lakások formájában kínálatként jelennek meg a piacon, melyeknek keresletét – habár esetenként többszörös költözési láncok nyomán – végül is a településre beköltözni kívánó családok teremtik majd meg.¹⁹

Jelen tanulmányban – mikroszintű adatok hiányában – nem foglalkozhatunk a be- és kiköltözések szoros kapcsolatának mélyebb okaival. Kísérletet teszünk viszont arra, hogy különválasszuk egymástól a bevándorlást, illetve az elvándorlást ösztönző erőket. Szerencsére erre településszintű adatbázisunk – mikroszintű adatok híján is – lehetőséget nyújt. Erről szól *II. modelünk*.

17 Vagyis nincsenek nagy számban hirtelen leszakadó (elnéptelenedő) vagy robbanásszerűen növekvő települések.

18 Természetesen nem minden elvándorlás nyomán üresedik meg egy lakás. Az elvándorlások egy részére úgy kerül sor, hogy a családokból kiválnak bizonyos személyek (pl. fiatalok), és ők költöznek el máshová. Továbbá: még ha az elvándorlások nyomán megüresedik is egy lakás, nem biztos, hogy az még ugyanabban az évben új gazdára talál. A tranzakciókban nyilvánvalóan van bizonyos időbeli késleltetés.

19 Hegedűs József és Tosics Iván nyolcvanas évekbeli kutatásai – leszprémi, kaposvári, szolnoki esettanulmányai – azt is kimutatták, hogy azokban az esetekben, amikor az elköltözések nem demográfiai okokból (házasságkötés, válás, a gyerekek számának növekedése, öregség) vagy a munkáltató általi át-helyezések miatt, hanem a korábbi státus javításának igénye miatt következtek be, általában a kiköltözők státusánál alacsonyabb státusú népesség költözött be az így megüresedő lakásokba. A létrejövő üresedési láncokat mindig az újonnan megépült, a meglévő lakásállományhoz képest jobb lakások iránti kereslet hozta létre. A mindenkor meglévő lakásállománynál jobb minőségű lakások megjelenése a piacon a legkülönbözőbb jövedelmű-igényszintű családok számára teszi lehetővé, hogy valamennyit előre lépjenek. Mivel így mindenki csak úgy képes megtenni egy lépést előre, hogy korábbi lakását értékesíti, nyilvánvaló, hogy ez csak úgy lehetséges, ha a lakáskínálat árban rendkívül folytonos lesz: elvileg mindenki találhat a rezervációs árszintjének megfelelő beköltözhető lakást. Lakásmegszűnések csak a senki által nem keresett lakások esetében következhetnek be. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a lakáspiac minden körülmények között úgy sűrűlődsék nélkül működik. Előfordulhatnak olyan esetek – települések, településen belüli övezetek –, ahol a láncreakciószerű tranzakciók sora megáll valahol, mivel az adott lakás iránti keresleti ár túlságosan alacsony ahhoz, hogy belőle az újonnan megszerezni kívánt lakás árát a továbbköltözni szándékozó család fedezni tudja. Ilyen esetekben *mind* a kiköltözések, *mind* a beköltözések száma alacsony marad. Ha azonban egy településen a kiköltözések aránya magas, ez indirekt módon arról tanúskodik, hogy az üresedési láncok mechanizmusa viszonylag simán működik, s ezért stacionárius állapot esetén a végső soron üresen maradt lakásokat a településre újonnan beköltözőknek kell elfoglalniuk. Lásd: Hegedűs–Tosics 1988.

Eredeti elképzeléseink szerint, a modell specifikálása során mind a bevándorlásokat, mind az elvándorlásokat meghatározó egyenletben *egyaránt* szerepeltetni akartuk a munkanélküliség és a gazdasági szervezetsűrűség változóját. Ez az elgondolásunk azonban nem bizonyult reálisnak. Nem sikerült olyan modellspecifikációt találnunk, ahol mindkét egyenletben egyaránt szerepeltethetjük volna magyarázó változóként a szóban forgó két változót.²⁰ Így tehát választanunk kellett, hogy melyik változót állítsuk be a bevándorlási, illetve az elvándorlási egyenletbe. Mindkét lehetséges megoldás kipróbálása után arra az eredményre jutottunk, hogy lényegesen jobban illeszkedő modellt kapunk, ha a gazdasági szervezetek sűrűségét mérő változót a bevándorlási egyenletben, a munkanélküliségi ráta változóját pedig az elvándorlási egyenletben szerepeltetjük.²¹

Az empirikus tapasztalatok szerint tehát a *bevándorlókat* nem az alacsony (regisztrált) munkanélküliségi ráta, hanem a befogadó települések gazdasági prosperitása vonzza (ez az egyik *húzóerő*). A gazdasági prosperitás pedig – melyet a szóban forgó egyenletben a gazdasági szervezetek népességre vetített száma, illetve az egy adózóra jutó átlagos adóköteles jövedelem változója képvisel – nem azért vonzza a bevándorlókat, mert a gazdasági szervezetekkel jól ellátott településeken alacsony a munkanélküliségi ráta, és kedvezőbbek a – regisztrált – foglalkoztatás esélyei,²² hanem azért, mert a virágzó gazdaságú településeken általában nagy a szolgáltatási-kereskedelmi-építőipari tevékenységek iránti fizetőképes kereslet, ami kedvező megélhetési (foglalkoztatási és kereseti) lehetőségeket kínál mindazoknak, akik az informális szektorban keresik a boldogulásukat. Ennek az értelmezésnek a jogsultságát egyéb körülmények is valószínűsítik: 1. A kereskedelemben, a szolgáltatásokban, a vendéglátóiparban és az építőiparban dolgozó emberek általában alacsony iskolai végzettségűek, és ezért a formális gazdaságban igen nagy mértékben vannak kitéve a munkanélküliség fenyegetésének – akár alacsony, akár magas a helyi munkanélküliségi ráta. 2. A magas munkanélküliségi rátájú területeken – az általános szegénység következtében – minden bizonnyal épp az ilyen jellegű (az alapvető szükségleteken túlmutató) tevékenységek iránt lehet a legkisebb a kereslet. 3. Az előző érvet megfordítva – minthogy a fent felsorolt tevékenységi körök által meghatározott szolgáltatások minden bizonnyal mind normál javak, melyeknek kereslete a jövedelem növekvő függvénye – nyilvánvalónak tűnik, hogy az egyébként gazdaságilag prosperáló területeken a legnagyobb az ilyen típusú szolgáltatások iránti kereslet. 4. E tevékenységek – jellegükből adódóan – igen alkalmasak

20 Ennek alapvetően az az oka, hogy mivel az elvándorlás és a bevándorlás egymás igen erős prediktorai, a probléma szimultán jellegű, és ennek megfelelően a modell rendkívül érzékeny az exogén változók megválasztására. Többszöri kísérletezés után arra a következtetésre jutottunk, hogy modellünk olyan specifikációk esetén nem identifikálható, ha *mindkét egyenletben egyaránt* szerepel, *s így az exogén változók között nem* szerepel a munkanélküliségi ráta és a gazdasági szervezetsűrűség változója.

21 Ha a 2. táblázatban szereplő specifikációhoz képest a fordított utat követnénk, akkor bevándorlási egyenletünk magyarázó ereje (R-négyzete) 0,54-ről 0,44-re, az elvándorlási egyenlet magyarázó ereje pedig 0,54-ről 0,16-ra csökkenne. Ráadásul, a bevándorlási egyenletben a munkanélküliségi ráta változójának paramétere nem is lenne szignifikáns.

22 Ezt az értelmezést *I. modellünk* tapasztalatai alapján nyugodtan elvethetjük. A gazdasági szervezet-sűrűség és a munkanélküliségi ráta közti kapcsolat ugyanis látszólagos korreláció.

rá, hogy művelőik kibújjanak az adózás alól. Köztudott módon ezekben a szférákban a legnagyobb a fekete foglalkoztatás. 5. A szóban forgó tevékenységek többnyire nem igényelnek különösebb helyhez vagy munkahelyhez kötődő – azokra speciálisan jellemző – tudást és jártasságokat. Ennek következtében az ilyen foglalkozáshoz értő emberek tudása lakóhely-változtatás esetén nem értéktelenedik el. A mobilitás ilyen természetű akadályai csekélyek.

Ami az *elvándorlásra* ható erőket (a *nyomóerőket*) illeti, ott más módon kell érvelnünk. Háromfajta összefüggésre számítunk: 1. a magas munkanélküliség (illetve a mezőgazdaság), 2. a közlekedési szempontból periférikus települések s végül 3. a cigány népesség magas aránya által kiváltott népeség-taszító hatásokra.

1. A magas munkanélküliségi ráta nemcsak az *egyéni* foglalkoztatási esélyek gyengesége miatt jelent taszító erőt a másutt esetleg boldogulni képes emberek számára, hanem azért is, mert az az adott település leromlásának legvilágosabb jele. A magas helyi munkanélküliség *kumulatív hatásai* a foglalkoztatottak rendkívül nyomott kereseteiben, az aggregált kereslet igen alacsony színvonalában és a közösségi szolgáltatások elmaradottságában öltenek testet. Magyarán: ha valaki képes lenne egyébként állást találni ilyen helyeken, úgy várható *egyéni* keresete szisztematikusan alacsonyabb lesz annál, mint amelyet az alacsony munkanélküliségű településen elérhet; ha csak fekete foglalkoztatásban reménykedhet, akkor ilyen jellegű *egyéni* foglalkoztatási esélyei szisztematikusan rosszabbak, mint az alacsony munkanélküliségi rátájú, gazdasági szervezetekben bővelkedő településeken; végül pedig fogyasztási lehetősége és életminősége (oktatási, egészségügyi, kulturális fogyasztása) is szisztematikusan rosszabb annál, mint amelyenhez az alacsonyabb munkanélküliségű településeken hozzájuthat. Ebből a szempontból különösen fontosak az oktatási és egészségügyi szolgáltatások, hiszen azok – bármennyire piacosodtak is az utóbbi években – döntően mégiscsak „ingyen” állnak a lakosság rendelkezésére. Mivel a munkanélküliség által súlyosan érintett településeken épp az ilyen jellegű szolgáltatásokból van a legnagyobb hiány, a közlekedési lehetőségek magas költsége miatt épp itt jutnak hozzá a legnehezebben az emberek a szóban forgó (elvileg ingyenes) szolgáltatásokhoz. (A munkanélküliség taszító hatásának speciális eseteként a mezőgazdaság korábbi súlyát is szerepeltetjük független változóként az elvándorlási egyenletben, hiszen valamennyi iparág közül talán épp a mezőgazdaságot érte a rendszerváltás idején a legnagyobb negatív sokk.)

2. A közlekedési szempontból periférikus települések népeség-taszító hatása meglehetősen nyilvánvaló. Ennek a hatásnak a mérésére a *Köllő János* által kidolgozott közlekedési tipológiát (Köllő 1997) használjuk az elvándorlási egyenletben. A szóban forgó településtipológia – a települések közlekedési lehetőségei és az 1993. évi ingázási költségek alapján – három esetet különböztet meg: 1. ingázási típus, ha a település szűk – 2000 forint/hó ingázási költség révén elérhető – helyi munkapiacának munkanélküliségi rátája alacsony vagy átlagos (23,2% alatti értékű); 2. ingázási típus, ha a település előbbi módon definiált szűk helyi munkapiacának munkanélküliségi rátája magas (nagyobb, mint 23,2%) ugyan, de az ingázási költségek három-

szorosra növelésével – ami a megfigyelés évében a nettó átlagkereset felét jelentette! – érzékelhető mértékben (legalább 25 százalékkal) csökkenthető. Az ilyen településekről elvileg be lehetne járni munkalehetőségekkel jobban ellátott településekre dolgozni (az úthálózat vagy a vasúti, illetve buszközlekedés ezt lehetővé teszi), ám a bejárás költségei rendkívül magasak; 3. ingázási típus, ha „a település szűk piaca rossz, és a költségek növelésével sem válik számára elérhetővé olyan tágabb piac, melyen a munkanélküliség legalább a negyedével alacsonyabb lenne”. Ez utóbbi településeket nevezhetjük közlekedési szempontból reménytelen, periférikus helyzetű településeknek. Az elvándorlási egyenletben ezt a tipológiát két *dummy* változó – a 2. és 3. ingázási típus – képviseli.

3. Azoknak a településeknek az esetében, ahol a cigány népesség aránya²³ magas, két oknál fogva számítunk arra, hogy az elvándorlások száma is magas lesz. Egyrészt azért, mert ezeken a helyeken a nem cigány népesség foglalkoztatási esélyei is rosszabbak,²⁴ mint ott, ahol a cigány népesség aránya alacsony; másrészt pedig azért, mivel a cigány és nem cigány emberek közti súrlódások miatt gyakran elmenekül ezekről a településekről a korábbi, hagyományosan paraszti népesség.

Végezetül: a korábban elmondottaknak megfelelően, mivel a bevándorlás és az elvándorlás egymás igen erős prediktorai, mindkét egyenletben szerepeltetnünk kellett független változóként a másik egyenlet függő változóját (bevándorlási egyenletben az elvándorlást, az elvándorlási egyenletben a bevándorlást). A probléma szimultaneitása miatt szimultán becslést alkalmaztunk. Becslési eljárásaként a kétfokozatú legkisebb négyzetek (2SLS) módszerét használtuk. Eredményeinket a 2. táblázat tartalmazza.

A modell illeszkedése jónak mondható, a paraméterek előjele megfelelő előzetes várakozásainknak, továbbá valamennyi paraméter szignifikáns. A hatások erősségét a normalizált paraméterek segítségével hasonlíthatjuk össze egymással. Ami a *bevándorlási egyenletet* illeti, a települések gazdasági prosperitásának mérőszáma – a gazdasági szervezetek sűrűsége – bizonyult a legerősebb hatású magyarázó változónak. Ez annál is fontosabb eredmény, hiszen a 6. ábrán található kétváltozós regresszióban rendkívül erősnek bizonyult a másik magyarázó változónak (a bevándorlók arányának) a hatása. Az egy adózóra jutó jövedelem hatása szignifikáns ugyan, de gyengesége miatt teljesen elhanyagolható. Ha az elvándorlások által indukált bevándorlásoknak „üresedési lánc” típusú értelmezést tulajdonítunk, akkor a bevándorlást szabályozó erőkről összességében a következőket mondhatjuk: modellünk keretein belül a bevándorlási döntéseket alapvetően két erő – egy lakáspiaci és egy munkapiaci erő – szabályozza: az adott településről elköltöző népesség korábbi lakásait értékesíteni kívánja, ezzel lakáskínálatot teremt azon emberek számára, akik épp ilyen minőségű és árszínvonalú lakásokat keresnek. Ha az országos lakáspiac stacionárius állapotban van – az újonnan épült, illetve megszűnt lakások száma nagyjából egyenlő, és nincse-

23 Azokon a településeken, ahol a cigány népesség részaránya magasnak tekinthető, átlagosan 30% körüli arányról van szó. Vagyis a voltaképpeni többség ott is nem cigány.

24 A nem, életkor, gyerekszám, egyéni iskolai végzettség, a körzeti átlagos iskolázottsági szint hatásának kiszűrése után! Lásd: Ábrahám–Kertesi 1996: 674.

2. táblázat: A bevándorlók, illetve elvándorlók átlagos évi arányát meghatározó egyenletek, II. modell*

Független változók	Függő változó: bevándorlók átl. %-a/év, 1990-94			
	koeficiens	standard hiba	t	P > t
Elvándorlók %-a/év	0,662	0,033	20,127	0,000
Gazd.szerv. sűrűsége	0,225	0,039	5,772	0,000
Adókötl. jöv./adózó	0,005	0,001	5,586	0,000
konstans	0,238	0,295	0,807	0,042
Függő változó: elvándorlók átl. %-a/év, 1990-94				
Független változók	Függő változó: elvándorlók átl. %-a/év, 1990-94			
	koeficiens	standard hiba	t	P > t
Bevándorlók %-a/év	0,361	0,095	3,799	0,000
Munkanélk. ráta	0,039	0,005	7,506	0,000
Mg-i fogl %-a (1990)	0,016	0,001	11,642	0,000
2. ingázási típus	0,364	0,086	4,252	0,000
3. ingázási típus	0,379	0,097	3,921	0,000
Cigány népesség %-a	0,020	0,003	6,448	0,000
konstans	1,829	0,380	4,809	0,000

* Szimultán becslés, kétfokozatú legkisebb négyzetek módszere (2SLS)

Megfigyelések száma = 3044 település

Bevándorlási egyenlet: $F(3, 3040) = 155,64$, $Kiig.R^2 = 0,5396$, Négyzetgyök MSE = 1,2268Elvándorlási egyenlet: $F(6, 3037) = 237,48$, $Kiig.R^2 = 0,5423$, Négyzetgyök MSE = 1,1961

Exogén változók: gazd. szerv. sűrűsége, adókötl. jöv./adózó, munkanélk. ráta, mg-i fogl. %-a (1990),

2. ingázási típus, 3. ingázási típus, cigány népesség %-a

** Normalizált regressziós együttható

nek durva demográfiai szerkezeti eltérések a települések között –, akkor a láncreakciószerű költözések nyomán az adott településről kiköltöző családok helyére végül is ugyanarra a településre beköltöző családok kerülnek (ha nem is feltétlenül ugyanabba a lakásba). Ennek a mechanizmusnak a jelentősége a beköltözések magyarázatában azonban lényegesen kisebb, mint a gazdasági prosperitás szívóhatásáé. Ez utóbbi valószínű működéséről a korábbiakban már részletesen beszámoltunk.

Az *elvándorlást* magyarázó egyenletünk változóihoz tartozó paraméterek mind megfelelő előjelűek, közülük azonban csak háromnak az erőssége számottevő. Fontossági sorrendben: a bevándorlások intenzitásáé, a reménytelen közlekedési helyzetű településeké, illetve a magas munkanélküliségi rátáé. A magas munkanélküliség által kiváltott elköltözések okairól a korábbiakban már beszéltünk. A bevándorlások mindenekelőtt akkor indukálhatnak elvándorlásokat, ha a korábbi bevándorlók az adott településen nem tudtak gyökeret verni, s ezért a bevándorlást követően hamarosan továbbálltak. Ennek az összefüggésnek az erőssége azt mutatja, hogy a lakóhelyváltás – mely voltaképpen igen költséges beruházás a jövőbeli várható magasabb hozamok reményében – igen gyakran sikertelen vállalkozás. Minél többször kell újabb költözésekkel korrigálni egy korábbi téves döntés eredményét, annál magasabbak ezek a – fizikai és adaptációs (emberi) – költségek. Érdekes következtetések levonására ad alkalmat az az igen jelentős különbség, amely a 2-es és a 3-as ingázási típusba tartozó települések népességtaszító hatásának mértéke között mutatkozik: a szűk és rossz foglalkoztatási adottságú, de költséges ingázás révén tágítható munkaerőpiacú településekről (2-es ingázási típus) szinte alig van elvándorlás, a reménytelen közlekedési helyzetű településekről (3-as ingázási típus) pedig igen intenzív az elvándorlás. Vajon miért? Aligha érvelhetünk azzal, hogy költséges ingázás révén kitégítható munkaerőpiacú települések lakói valóban élnek is a nettó átlagkereset felét fölemésztő ingázás lehetőségével, s ezért nem vándorolnak el kedvezőtlen státusú lakóhelyükről, a reménytelen közlekedési lehetőségű települések lakói pedig azért vándorolnak el, mert még költséges ingázással sem képesek a munkahelyek közelébe jutni. Aligha gondolhatjuk, hogy az előbbiek ilyen mértékű erőfeszítésre lennének képesek, s hogy az utóbbiak pusztán azért adnák föl – a lakáspiacon minden bizonnyal tökéletesen eladhatatlan – lakásaikat, és próbálnak szerencsét egy új településen, hogy közelebb kerüljenek a bejelentett munkahelyekhez. A magyarázat feltehetőleg itt is sokrétűbb: az elvándorlás motívumai között bizonyára egyaránt szerepel a megélhetés minden formájának ellehetetlenülése (beleértve a fekete munka lehetőségét is) és az életminőséget alapvetően befolyásoló (oktatási és egészségügyi) szolgáltatások fizikai elérhetetlensége. Nem világos, hogy a teljesen periférikus településekről elmenekülő emberek milyen hídfőállásokat képesek maguknak befogadó településeiken kiépíteni. Valószínűnek tűnik, hogy éppenséggel ők lesznek majd befogadó településükön azok a bevándorlók, akik – rövid idő

leforgása alatt – belátván költözésük sikertelenségét, ismét új lakóhelyet keresnek maguknak.²⁵

Összegzés

Település- és körzetszintű adatokra támaszkodva megvizsgáltuk a népesség földrajzi mobilitásának alakulását az 1990 és 1994 közötti időszakban. Az alábbi megállapításokra jutottunk. **1.** A kilencvenes évek migrációs folyamatai lényegében a nyolcvanas években megfigyelhető trendek folytatásának tekinthetők. A folyamatok alapvető kontinuitása mellett azonban – a nyílt munkanélküliség megjelenésével és a magángazdaság gyors ütemű kibontakozásával – egyértelműen fölerősödtek a fejlettségbeli különbségek migrációs hatásai a kilencvenes években. Azokban a körzetekben, ahol a kilencvenes évek elejére viszonylag alacsony szinten maradt a munkanélküliség értéke, a nyolcvanas évekbeli szinthez képest ugrásszerűen megnőtt a körzetek vándorlási nyeresége; a legelmaradottabb körzetekben viszont – ahol az országos átlag kétszeresét-háromszorosát kitevő munkanélküliségi ráták alakultak ki – szinte alig változtak a nyolcvanas években mért (egyébként meglehetősen magas értékű) vándorlási veszteségek. Ugyanez mondható el – habár az empirikus mértékek itt némileg szerényebbek – a gazdasági szervezetsűrűség hatásáról is.

2. A vándorlási egyenlegek körzetszintű szóródásának magyarázatára kidolgozott modellünk révén arra az eredményre jutottunk, hogy a migrációs egyenlegek regionális különbségeit alapvetően a szóban forgó körzetekben élő népesség iskolázottsági szintje határozza meg. Háromféle hatást sikerült kimutatnunk. (a) Az iskolázott munkaerővel jól ellátott területeken fejlett a magángazdaság, magasak a keresetek, élénk az informális gazdaság. Mindennek következtében ezek a körzetek – a munkanélküliségi ráta alakulásától függetlenül is – vonzó célpontjai a migrációnak. Itt mindenekelőtt annak a multiplikátorhatásnak az érvényesülése a döntő, amely az élénk gazdasági tevékenység által kiváltott magas kereseti szintből adódik az informális gazdaság tipikus – építőipari, kiskereskedelmi, szolgáltatási – tevékenységei iránt. Minthogy ez a fajta kereslet ahelyett, hogy csökkentené, inkább növeli a helyi munkanélküliségi rátákat, ez a hatás a munkanélküliség – többnyire alacsony – regisztrált mértékétől függetlenül érvényesül. (b) Az iskolázottság regionális szóródásának azonban a munkanélküliségi szint közvetítésével is vannak migrációval kapcsolatos következményei. Először: az iskolázatlan munkaerő foglalkoztatási lehetőségei mindenütt rosszabbak, mint az iskolázotté, ezért a számtani átlag egyszerű tulajdonságaiból adódóan a munkanélküliségi ráták magasabbak lesznek azokon a vidékeken, ahol a népesség (s

²⁵ Ezt az értelmezést látszik alátámasztani az is, hogy ha a 2. táblázatban található modellt a vándorlás következtében fogyó népességű (hanyatló) települések halmazára szűkítjük, akkor miközben szintén jól értékelhető modellhez jutunk, a bevándorlások által indukált elvándorlások normalizált regressziós paraméterére az eredeti modellben szereplő paraméternél csaknem háromszor nagyobb értéket (2,088) kapunk. Ez pedig minden valószínűség szerint azt jelenti, hogy a hanyatló települések bevándorlói különösen gyakran vándorolnak tovább.

a munkaerő) iskolázatlanabb. Másodsor: a magas munkanélküliségi rátájú, iskolázatlan vidékeken a foglalkoztatás *egyéni* esélyei is rosszabbak, mint az alacsony munkanélküliségi rátájú, iskolázottabb területeken. Harmadsor: a munkanélküliségi ráta értékével szoros inverz összefüggésben állnak a – nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, iparág hatásától megtisztított – regionális keresetek is. A munkanélküliség keresetcsökkentő hatása ráadásul a munkanélküliségi ráták abszolút szintjének emelkedésével – időben – egyre erősebben érvényesül. Az alacsony munkanélküliség tehát nemcsak előnyösebb foglalkoztatási esélyek révén eredményez migrációs többletet, hanem amiatt is, hogy nagyjából azonos foglalkoztatási lehetőségek mellett – *ceteris paribus* – jobb kereseti lehetőségeket kínál azoknak, akik képesek arra, hogy új lakóhelyükön legális foglalkoztatást találjanak maguknak. (c) Végezetül: a körzetek iskolázottsági szintje szorosan együtt mozog a cigány népesség arányával – itt oksági összefüggésről nem, csak korrelációról beszélhetünk –, a cigány népesség magas aránya pedig (egyrészt a diszkrimináció, másrészt a érintett körzetek általános elmaradottsága miatt) magas munkanélküliségi szintet eredményez. A magas munkanélküliség pedig – összhangban a (b) típusú mechanizmus esetében elmondottakkal – migrációs veszteséghez vezet. Az iskolázottsági szint és a vándorlási egyenleg összefüggésében a legnagyobb súlyt a magángazdaságnak a munkanélküliségi rátáktól *független* hatása – az (a) mechanizmus – képviseli: a teljes összefüggésen belüli súlya több mint 60 százalékpont.

3. A bevándorlás és az elvándorlás elkülönült elemzésére kidolgozott *településszintű* modellünk révén a következő eredményekre jutottunk. (a) A bevándorlási döntéseket két *húzóerő* – egy munkapiaci és egy lakáspiaci erő – befolyásolja. Ami a *munkapiaci* hatást illeti: a bevándorlókat az empirikus tapasztalatok szerint nem az alacsony (regisztrált) munkanélküliségi ráta, hanem a befogadó települések gazdasági prosperitása vonzza. A gazdasági prosperitás pedig – melyet a szóban forgó egyenletben a gazdasági szervezetek népességre vetített száma, illetve az egy adózóra jutó átlagos adóköteles jövedelem változója képvisel – nem azért vonzza a bevándorlókat, mert a gazdasági szervezetekkel jól ellátott településeken alacsony a munkanélküliségi ráta, és kedvezőbbek a – regisztrált – foglalkoztatás esélyei, hanem azért, mert a virágzó gazdaságú településeken általában nagy a szolgáltatási, kereskedelmi, építőipari tevékenységek iránti fizetőképes kereslet, ami kedvező megélhetési (foglalkoztatási és kereseti) lehetőségeket kínál mindazoknak, akik az informális szektorban keresik a boldogulásukat. Ami a *lakáspiaci* hatást illeti, ott arról van szó, hogy az adott településről elköltöző népesség korábbi lakásait értékesíteni kívánja, ezzel lakáskínálatot teremt azon emberek számára, akik épp ilyen minőségű és árszínvonalú lakásokat keresnek. Ha az országos lakáspiac stacionárius állapotban van – az újonnan épült, illetve megszűnt lakások száma nagyjából egyenlő, és nincsenek durva demográfiai szerkezeti eltérések a települések között –, akkor a láncreakció-szerű költözések nyomán az adott településről kiköltöző családok helyére végül is ugyanarrá a településre beköltöző családok kerülnek (ha nem is feltétlenül ugyanabba a lakásba). Ennek a mechanizmusnak a jelentősége a

beköltözések magyarázatában azonban lényegesen kisebb, mint a gazdasági prosperitás szívóhatásáé.

(b) Ami az *elvándorlásra* ható erőket (a *nyomóerőket*) illeti, ott háromfajta összefüggést sikerült kimutatnunk: a korábbi bevándorlások által indukált elköltözések hatását, a közlekedési szempontból periférikus települések, valamint a magas munkanélküliség népességtaszító hatását. A sorrend egyben a felsorolt tényezők fontossági sorrendjét is tükrözi. A bevándorlások mindenekelőtt akkor indukálhatnak elvándorlásokat, ha a korábbi bevándorlók az adott településen nem tudtak gyökeret verni, s ezért a bevándorlást követően hamarosan továbbállnak. Ennek az összefüggésnek az erőssége azt mutatja, hogy a lakóhelyváltás – mely voltaképpen igen költséges beruházás a jövőbeli várható magasabb hozamok reményében – igen gyakran sikertelen vállalkozás. Minél többször kell újabb költözésekkel korrigálni egy korábbi téves döntés eredményét, annál magasabbak ezek a – fizikai és adaptációs (emberi) – költségek. Közlekedési szempontból reménytelen, periférikus helyzetű településeknek neveztük azokat a településeket, melyeknek közvetlen környezetében a foglalkoztatási lehetőségek igen rosszak, és az ingázási költségek tetemes növelésével sem érhető el olyan távolabbi helyi munkaerőpiac, ahol a munkanélküliség mértéke érzékelhetően alacsonyabb lenne. Ezekről a településekről érhető módon nagyobb mérvű az elvándorlás, mint a pusztán magas munkanélküliség által sújtott településekről. Végezetül: megfogalmaztunk egy *hipotézist* arról, hogy a közlekedési szempontból periférikus és foglalkoztatási szempontból válságos helyzetű településekről elvándorló népesség mennyire stabil hídfőállásokat képes kiépíteni magának a befogadó településeken. Némi statisztikai bizonyító anyag birtokában annak a gyanúnknak adtunk hangot, hogy éppenséggel ők lesznek majd befogadó településükön azok a bevándorlók, akik – rövid idő leforgása alatt – belátván költözésük sikertelenségét, ismét új lakóhelyet keresnek maguknak. Ennek az állításnak a bizonyítása természetesen további kutatásokat s mindenekelőtt mikroszintű és longitudinális adatbázisokat igényel.

Irodalom

- Ábrahám Árpád–Kertesi Gábor (1996): A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között (a foglalkoztatási diszkrimináció és az emberi tőke váltakozó szerepe). In: *Közgazdasági Szemle*, 7–8.
- Bartel, A. P. (1979): The Migration Decision: What Role Does Job Mobility Play? In: *American Economic Review*, december.
- Blanchard, O. J. – L. F. Katz (1992): Regional Evolutions. In: *Brookings Papers on Economic Activity*, 1.
- Bowles, S. (1970): Migration as Investment: Empirical Tests of the Human Investment Approach to Geographical Mobility. In: *Review of Economics and Statistics*, november.
- Carrington, W. J. – E. Detragiache – T. Vishwanath (1996): Migration with Endogenous Moving Costs. In: *American Economic Review*, szeptember.
- Daróczy Eta (1981): A belföldi vándorlás intenzitásának és térbeli szerkezetének változása Magyarországon 1960–1978 között. In: *Demográfia*, 1.
- Greenwood, M. J. (1969): An Analysis of the Determinants of Geographical Labor Mobility in the United States. In: *Review of Economics and Statistics*, május.

- Greenwood, M. J. (1975): Research on Internal Migration in the United States: A Survey. In: *Journal of Economic Literature*, június.
- Hegedűs József–Tosics Iván (1988): A lakásmobilitás változó szerkezete a lakáspiacon (filtrációs folyamatok a magyar lakásrendszerben). In: *Társadalomkutatás*, 1.
- Illés Sándor (1995): A területi mobilitás volumenének változásai. In: *Statisztikai Szemle*, 7.
- Kaluzny, R. L. (1975): Determinants of Household Migration: A Comparative Study by Race and Poverty Level. In: *Review of Economics and Statistics*, augusztus.
- Kertesi Gábor (1994): Cigányok a munkaerőpiacon. In: *Közgazdasági Szemle*, november.
- Kertesi Gábor–Köllő János (1995): *Kereseti egyenlőtlenségek Magyarországon, 1986–1994*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 1995 (kézirat).
- Köllő János (1997): A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon (számítások és számpéldák). In: *Esély*, 2.
- Long, L. (1972): The Influence of Number and Ages of Children on Residential Mobility. In: *Demography*, 3.
- Long, L. (1973): Migration Differentials by Education and Occupation: Trends and Variations. In: *Demography*, 2.
- Long, L. (1974): Womens Labor Force Participation and the Residential Mobility of Families. In: *Social Forces*, 3.
- Mincer, J. (1978): Family Migration Decisions. In: *Journal of Political Economy*, 3.
- Nelson, P. (1959): Migration, Real Income and Information. In: *Journal of Regional Science*, 2.
- Polachek, S. W. – F. W. Horvath (1977): A Life Cycle Approach to Migration: Analysis of the Pespicious Peregrinator. In: *Research in Labor Economics*, 1. kötet.
- Sjaastad, L. (1962): The Costs and Returns of Human Migration. In: *Journal of Political Economy*, októberi különszám, 2. rész.
- Szauter Edit (1974): A belföldi vándormozgalom alakulásának néhány jellegzetessége a felszabadulás után. In: *Területi Statisztika*, 3.